

HAPJA E SHQIPËS SË SHKRUAR NË HULLINË E LITERATURËS EUROPIANE

Xhevat LLOSHI¹

^{1*} Academy of Sciences of Albania, Republic of Albania

*Corresponding author e-mail: emilafe1@gmail.com

Libri i parë shqip i Gjon Buzukut (1555) pa dyshim bën pjesë në literaturën fetare dhe jo në letërsinë artistike. Ndërkaq, tekstet e vetë letërsisë artistike nuk mund të përftohen befash, pa pasur një traditë të gjatë të shkruar dhe këtu si nocion qendror del teksti. Zakonisht flitet për gjini dhe lloje letrare, ndërsa nga një kënd më i ngushtë shikimi është puna për tipa tekstesh. Gjuha e arrin funksionin e saj kryesor, komunikues, jo nëpërmjet fjalësh e fjalish; këta janë terma të metagjuhës, por nëpërmjet thënieve ose teksteve të plota, që përcjellin informacionin, kuptimin e dëshiruar. Edhe folklori mund të thuhet se formohet si fushë më vete atëherë kur arrin të ndërtojë thënie të plota (fjalë të urta, gjëza, lojëra fjalësh) dhe tekste të plota (mite, legjenda, përralla, fabula, vargje e këngë, inskenime). Lëvrimi i një gjuhe letrare bëhet në tekste, rrjedhimisht, hap pas hapi janë përpunuar edhe modelet e teksteve, edhe burimet, mënyrat e mjetet tekstformuese të shqipes.

Meqë vepra e Gj. Buzukut njihet deri më sot si i pari libër shqip,¹ asaj i janë kushtuar shumë shkrime e punime të ndryshme, mirëpo përgjithësisht nuk e kanë shqyrtuar nga kjo pikëpamje, domethënë çfarë tipi teksti është ose çfarë lloje tekstesh përmban. Copat biblike dhe të shërbesave të përkthyer ai i kishte të gatshme si nga ana e ndërtimit formal, ashtu edhe kuptimor. Prandaj do të formuloja një pyetje: a kishte ai përvojë jo thjesht në shkrimin e shqipes, por edhe në **hartimin e teksteve shqip** më përpara, apo të vetë Buzukut përpara veprës së tij?

Ndërmjet stileve funksionale në librin për stilistikën (botimi i fundit më 2005) kam përfshirë edhe stilin e veprimtarisë fetare (që nuk gjendet në tekstet përkatëse të gjuhëve të tjera). Funksioni mbizotërues i gjuhës në këtë fushë është sugjektiv.² Rrjedhimet në veçantinë e shprehjes gjuhësore për këtë fushë janë të shumta. Para së gjithash, tekstet fetare në gjuhën shqipe zakonisht e kanë zanafillën te një përkthim, domethënë duke ndjekur një gjuhë të shkruar të huaj tashmë me formulime tradicionale të paprekshme. Ndërkaq, do të pranohet, që për një periudhë të gjatë e deri në ditët e sotme kushtet e një dygjuhësie vijnë për shkak se gjuha e shkruar e huaj fiton një prestigj të posaçëm dhe prandaj libri i Buzukut ka pjesërisht natyrën e një teksti dygjuhësh. Ai nuk është thjesht në gjuhën shqipe, por vijimisht merr natyrën e një teksti dygjuhësh. Këtu nuk ka ndonjë lajthim ose shprehje të paafësisë së përkthyesit, por pasqyrim të gjendjes reale në këtë praktikë ligjërimore.

Realiteti i veprës së Buzukut nuk është i thjeshtë e drejtvizor, domethënë sipas skemës: tekst në gjuhë të huaj – përkthyes – tekst në gjuhën shqipe. Ai ka qenë një realitet shumë më kompleks dhe prej tij shpjegohen të gjitha ndërlikimet që i vënë në dukje studiuesit, sidomos

përsëritjet e copave, ngatërrimet, nivelet jo të njëjta të mjeshtërisë së përkthimit dhe paraqitjet e ndryshme në përkthimet e po atyre pjesëve. Gjithsesi, një gjë mbetet e padyshimtë: ai ka ndjekur modelet e ndërtimit të teksteve sipas përvojës europiane në këtë fushë prej shumë shekujsh. Qoftë kur ka bërë drejtpërdrejt përkthim, qoftë kur ka bërë përkthim të lirë ose e ka përpunuar vetë lëndën, i ka pasur të gatshme modelet e ndërtimit, ndërsa njëkohësisht ka ndërthurur edhe nënlllojet ligjërimore karakteristike për shqipen, si për urimet, mallkimet, lutjet, bekimet.

Do ta konkretizojmë këtë me një përfatesë karakteristike të shqipes, siç është përdorimi i mënyrës dëshirore të foljeve. Psalmi 119 natyrisht është përkthyer nga latinishtja dhe rendi ndjek origjinalin. Mirëpo autori ynë e kishte të gjuhës amëtare një ndërtim të tillë, p.sh. “ty të qofsha falë”; mund të sjell si shembull vargun e një kënge popullore; “Devolli, të qofshim falë”. Me këtë mënyrë e ka dhënë vargun e tretë: *Ty të klofsha dhanë o ty të klofsha vum përpara kondra gluhësë ngënjyeme*. Latinisht është: “Quid detur tibi, aut quid adponatur tibi ad linguam dolosum?”. Rrjedhimisht, fjalia pyetëse është shndërruar në fjali dëshirore.

Kurse edhe përkthimi kroatish i shek. XV nuk do ta kishte mënyrën dëshirore dhe fjalia ka mbetur pyetëse. Edhe më interesant është krahasimi me përkthime të mëvonshme. K. Kristoforidhi (1872) e ka mbajtur trajtën pyetëse: “Qish ka me të dhanë, a qish ka me të shtuem gjuha gënjeshitare?”. Edhe më larg e ka Simon Filipaj më 1994: “Vallë, ç’duhet të të jepet ose si të shpaguhesh, o gjuhë qëllimisht gënjyese?”. Arsyeja e dallimeve kaq të ndjeshme është se Kristoforidhi është përpjekur të jetë sa më afër latinishtes, ndërsa S. Filipaj e ka bërë përkthimin nga kroatishtja. Mund të bëhen shumë krahasime të tilla, ndërsa thelbi është, se Buzuku ka bërë një libër shqip, ndërsa nuk të jep aspak përshtypjen e një fillestari, por përkundrazi, edhe kishte përvetësuar aftësinë për të qenë përkthyes, i cili e njihte pak a shumë përvojën e teksteve europiane të kohës, por edhe i jepte vetes të drejtën të ndërtonte tekste sipas natyrës së shqipes aty ku e shihte me vend.

Natyrisht, në fillimet e veta kjo praktikë nuk është e thjeshtë, ka vështirësi e sidomos paraqitet me alternativa të ndryshme, me variante në kërkim të gjetjeve më të arrira, kurse edhe ka dalë pa sukses mjaft herë. Si shembull do të marr përsëri psalmet.

Në veprat fetare bazë ka gjithnjë synime për të shfrytëzuar aspektin estetik, prandaj ka pjesë të mirëfillta poetike, si Psalmet. Ato edhe këndohen nga shërbyes të posaçëm siç janë psaltësit, të cilët prej tyre e kanë marrë emrin. Në nivelin e tekstit, ka mjaft ndërtime të baraspeshuara, me paralelizma sintaksorë e leksikosemantikë të shoqëruar me antiteza, me anasjella, si dhe ndarje në paragrafë jo të gjatë dhe me pikësim të shpeshtë, për të lehtësuar leximin e ngadaltë e të shkoqur. Të gjitha këto i japin tekstit natyrë ritmike edhe atëherë kur nuk është i vargëzuar. Në tekstin e Buzukut ka një numër të madh psalmesh. Ndërkaq, asnjëherë ky autor nuk ka përdorur paraqitjen në vargje, e ka vijuar shtjellimin si në prozë. Njëkohësisht, nuk ka arritur ta ruajë ndërtimin poetik me gjithë përpunimin gjuhësor përkatës.

Psalmi 120 latinisht është:

*Levavi oculos meos in montes
unde veniet auxilium mihi
auxilium meum a Domino
qui fecit caelum e terram . . .
Dominus custodit te ab omni malo
custodiat animam tuam Dominus.
Dominus custodiat introit tuum
et exitum tuum.*

Simon Filipaj në përkthimin e Biblës, botuar më 1994, është përpjekur të ruajë disa nga përsëritjet dhe renditjet e latinishtes, porse është nisur nga teksti kroatish dhe për këtë arsye

nuk përputhet plotësisht me tekstin latin; kështu, i mungon rreshti “custodiat animam tuam Dominus.” Edhe te fundi e ka përsëritur tri herë “Zoti”, kurse në origjinal është vetëm dy herë.

Sytë e mi i çoj drejt maleve:

prej nga do të më vijë mua ndihma?

Ndihma ime vjen prej Zotit,

i cili krijoi qiellin e tokën . . .

Zoti është rojtari yt,

Zoti është hija jota,

Zoti është në të djathtë tënde!

K. Kristoforidhi më 1872 është shumë më afër me latinin:

Ngrita syt' e mi ndë malet, prei kah ka me ardhunë ndihma ime.

Ndihma ime vjen prej Zotit, që bani qiellin edhe dhenë . . .

Zoti ka me të ruitunë prei çdo të keqeje; ai ka me të rueitunë shpirtin tand.

Zoti ka me rueitunë të dalëtë tat e të hymitë tat, që tashti e për gjithë jetën.

Te Buzuku vijon pa mndonjë ndarje:

Ngrita sytë e mi mbë malt, mbë qish anë muo të më vinjë ndima. Ndima ime ka me m ardhunë prej Sinëzot, qi bani qiellë e dhenë . . . Zotynë ty të ruon n gjithë së këqiasht; Zotynë ruon shpirtinë tand.

Por sidomos me shtimin e përemrave dhe të trajtave të shkurtuara e ka prishur rrjedhshmërinë. Dy rreshtat e fundit janë me një anasjellë latinisht: *Dominus custodit te ab omni malo* dhe pastaj emri i Zotit përsëritet në fund *custodiat animam tuam Dominus*, duke krijuar një baraspeshë ritmike, që mungon tërësisht te Buzuku. Është e qartë, se ai nuk ka arritur nivelin e mjeshtërisë së përkthimit për poezinë, megjithatë krahasimi si me dorëshkrimin, ashtu edhe me botimin kroat³ të fundit të shek. XV, tregon se teksti i tij nuk bën ndonjë përjashtim: edhe ato po ashtu i kanë psalmet rresht si prozë, madje me pak dallime nga Buzuku. Do të vinin autorë të tjerë më pas, të cilët do të përpunonin vargëzimin shqip sipas modeleve të gjuhëve europiane, po edhe duke përfshirë hap pas hapo përvojën e vargëzimit folklorik shqip.

Përkundrazi, vërehet qartë, se autori i parë i një libri shqip ka pasur ndjeshmëri për larminë e ligjërimeve. Vepra e Buzukut nuk është vetëm një Meshar, siç është ngulitur në trajtimet e derisotme për të. Ajo përbëhet nga dy libra, i pari deri në faqen XXVIII, porse ky nga ana e vet prej grupimit të tri llojeve tekstesh: lutje deri në faqen XXb; katekizëm në faqet XXI-XXIII dhe ritual në faqet XXIII-XXVIb. Libri i dytë është meshar nga faqja XXIX deri në fund. Porse lidhur me librin e Buzukut vend të veçantë zë dallimi i tipave të teksteve të liturgjisë, sepse janë të ndërmjetëm midis gjuhës së shkruar dhe gjuhës së folur.

Më afër gjuhës së folur janë tekstet e katekizmit, meqë ai edhe si përmbajtje, edhe si ndërtim sintaksor u drejtohet pa ndërmjetësim zakonisht fëmijëve. Pastaj vijnë lutjet, të cilat jo vetëm i drejtohen grigjës së besimtarëve, por edhe kërkojnë pjesëmarrjen e saj me gojë. Së fundi, tekstet e ritualeve i drejtohen priftit që bën shërbesën, madje parashkruhet edhe se çfarë duhet të përgjigjet ai, i cili përfshihet në ritin përkatës, bashkë me ndihmësit e priftit.

Këto dallime dalin qartë në librin e Buzukut. Kjo ndarje shoqërohet dukshëm me ndryshimin e tipave të ligjërimit. Për pasojë, edhe rrëfimi gjuhësor ka karakteristikat sipas lëndës që trajton tipi përkatës i librit. Lutjet që vijnë deri në faqen XXb në pjesën më të madhe fillojnë me një thirrje drejtuar Zotit dhe me një ton solemn. Kështu vetëm në faqet XIX-XXb: *O Ati ynë, O Zot, O Jezu Krisht, Zot, O Zot i t gjallëvet, O Zot, U ty të rëfenj Zot, Lëvdo, o shpirti em, Tenzonë, Zot, Ty të lusmjë Zot, Zot ti që ordënove, O Zot, Basi i gjithë shekullit. Në fund të paragrafëve ka një Antifenë ose një Amen. Lutjet nuk i kanë dalë kurdoherë përkthime të thjeshta. Ato ishin përpunuar gjatë një praktike të përditshme shërbesash në kishë, e ndoshta*

edhe të lutjeve vetjake të Buzukut. Shkurt, **ndërtimi i këtyre lutjeve është përfutur si një praktikë ligjërimore.**

Sapo u vjen radha copave të katekizmit, ligjërimi kalon te një stil krejt i ndryshëm i shtjellimit, në vetën e dytë me “ordhëna” e me porosi: *Më Tenëzonë adoro, ti be për Tenëzonë të mos bانش, Ti të dieltë të mos punojnsh* etj. Kryesorja në këtë rast është, se porositë shoqërohen me shpjegime, siç e do ligjërimi didaktik dhe kështu kanë zënë vend gjithë ato raste me “Do me thashunë . . .” Njëkohësisht leksiku, frazeologjia e sintaksa janë të gjuhës së folur. Nga ky kënd vështrimi, më duket se në pjesët e katekizmit Buzuku e ka ulur pak nivelin e ligjëritimit drejt gjuhës bisedore dhe si rrjedhim, pikërisht këto copa janë më larg përkthimit, por janë më afër një teksti origjinal të Buzukut. Ja fjalë dhe togfjalësha karakteristikë:

greshitet; magji e mëngji; o i vobeg; shtrigan; sherëgji; me i thanë se i kërshenë anshtë – kat anshtë; ma do me klenë prej dreqit se prej Krishtit; mos tue u qellunë me shokë; punë në dorë mos zash, se ditë feste anshtë dupjo kati; kana mos vra, kana mos shaj; u rena për ftyi; fjala e njaj plaku; asnjë grimësë; sa çudi e dhuni i vinjënë ndë mend; i thomi na envidheja; mos për shëndet mos për të mirë; anshtë eçim e unëtë; gjashtë herë në i piqë me hangër – haj, bane nj elm më shtëpi etj.

Vihet re një të folur didaktik, për fëmijë e të rritur. Po e vlen të citoj këto pak fjali: “e kush mbahetë me mos bam shërbes këtë ditë, e shumë të tjera kafshë qi ngae nuk kam me shkruom, gjithë këto kafshë janë kondra këti ordhëni qi neve na ordhënon Zotynë”. I zgjodha këto fjali, sepse jo vetëm dukshëm nuk janë përkthime nga ndonjë faqe e Biblës, por edhe bëjnë përshtypje të veçantë me thënien “e shumë të tjera kafshë qi ngae nuk kam me shkruom”. Me këtë Buzuku kalon në vetën e parë dhe tregon se ishte duke e shkruar këtë fragment, nuk e kishte marrë nga diku gjetkë dhe as e kishte bërë herë tjetër më parë, ndërsa po i binte shkurt, se nuk kishte nge ta zgjaste e ta tirrte më tepër. Fjalën “ngae” ai nuk e ka përdorur asnjëherë tjetër në vepër.

Për mua, autori u është drejtuar nga goja e vet lexuesve drejtpërdrejt, pikërisht ashtu si jepen mësimet me një katekizëm: “*të nderish të tu përind. E si me u bamë nder?. Mos vidh; mos grabit... Mos del dëshmi reshim askujnaj... Ti mos dëshërojsh gruonë e shoqit...*” (f. XXIb). Si përmbajtje janë segmente nga Bibla, të përpunuara për një katekizëm. Dhe me të vërtetë nuk mund të jenë veç fjalë të vetë Buzukut, asnjë lloj përkthimi, kur shkruan: “ti mos dëshërojsh gjanë e uoj: mos pasenë, mos bashtinënë, mos kualtë, mos lopëtë, mos arënë, mos kopështinë...” (XXIb). Fjala “bashtinë”, sipas E. Çabeut, është një huazim nga sllavishtja jo shumë i vjetër; historikisht një formë pronësie e Mesjetës. Për pasojë, nuk mund të gjendej si fjalë në asnjë botim latinisht me prejardhje nga Vulgata. Pikërisht këtu janë edhe gjithë shpjegimet që jep shqip për fjalë e shprehje latine.

Porse menjëherë, duke kaluar në kolonën e dytë të faqes XXIII, ndryshon dukshëm tipi i ligjëritimit. Tashti e kanë radhën **ritualet** që kryhen për rastet e ndryshme. Teksti i drejtohet priftit se si të veprojë e të flasë në rastet përkatëse, domethënë ka natyrë udhëzuese. Për më tepër, në vende të caktuara, kalohet në dialog:

[Prifti]: e Feja, qish ndimë ka me të dhanë?

[Djali]: Jetënë e amëshuome.

Rrjedhimisht, shtjellimi në lutjet është me zërin e besimtarit që i drejtohet Perëndisë apo shenjtëve, me ligjërim sakral, të zgjedhur. Detyrimisht copat më të parapëlqyera janë psalmet dhe aty zënë vendin më të gjerë. Te katekizmi është predikuesi, mësuesi që i drejtohet grigjës me gjuhën e jetës së përditshme. Te rituali është një skenar që e ekzekutojnë prifti, ndihmësit e tij, pjesëmarrësit për rastin konkret dhe spektatorët e pranishëm; ligjërimi merr karakter të ngurtësuar zyrtar, administrativ, prandaj edhe thuhet se prifti e administron rastin; në skenar ka gjithnjë dialogë dhe pjesë shpjeguese ndërmjet replikave; ndërfiten formula të gatshme si të ligjeve.

Natyrisht, gjatë shekujve librat e ndryshëm janë ndërtuar duke pasur dallime dhe është e zakonshme që tekstet të ndërthuren, të përsëriten nga një libër në tjetrin. Prandaj nuk është diçka e pazakonshme, që edhe Buzuku i ka përmbledhur në një libër tekste të ndryshme, ashtu si e ka menduar vetë si autor. Duke kaluar te libri i dytë, që është Meshari, sërish ndodh një ndryshim i dukshëm i shtjellimit. Ai është një përmbledhje e teksteve gjatë meshave, domethënë i shërbesave në kishë zakonisht para dite. Si rrjedhim, tekstet kanë më tepër natyrën e rrëfimeve ose të profecive, dhe prandaj, për shembull, këtu si rregull nuk përfshihen psalmet. Vend të gjerë sidomos në copat nga Dhiata e re, që përbëjnë shumicën, e zënë rrëfenjat ose parabolat, të cilat afrohen me rrëfimin gojor si pjesë e folklorit.

Për komunikimin me grigjën e besimtarëve shkalla e kanonizmit konservator ulet te gjuha e komunikimit të përditshëm dhe i afrohet shqipes së folur. Megjithatë, stilistikisht kjo do të thotë se, nga njëra anë, nuk mënjanohej plotësisht tiparet e gjuhës librare. Edhe kur tekstet lexohen, mbetet një gjuhë me arkaizma leksikogramatikore, me një terminologji që ka në qendër Perëndinë; janë një numër i kufizuar tipash të thënieve me ndërtime që marrin vlerë sakrale, me stilema (formula) të hyrjes e të mbylljes. Fillimet janë edhe me thirrmore, me një emër të përveçëm, po aq dendur ka ndërtime urdhërore me subjektin të shprehur, ashtu siç e kërkon një predikim: *Bani të mira udhëtë tuoj e të bametë tuoj, e u juve t'u banj me mbetunë në këtë vend. E mos besoni mbë fjalë të së shtrembësë.* (LIIb, Jeremia, 7:3-4 49:2,3).

Sipas rastit, ose del dendur bashkërenditja (deri te shpeshësia e madhe e lidhës *dhe*, që ka marrë ngjyrimin biblik), ose dalin fjalitë e bashkërenditura në vargëzim: *E u ba drita. E pa Zotynë se drita ish e mirë, e dau Zotynë dau dritënë n s erëtit.* (LIXb, Gjenezë 1:3,4). Pikërisht kësaj mënyre shkrimi i është drejtuar Ismail Kadareja: *dhe prapë pellgje gjaku, dhe vera, dhe dimri, dhe kohërat të përziara njëra me tjetrën, dhe ishte mbi atë fushë edhe shi, edhe diell, edhe borë e blerim, e lule, e shkreti dimri njëherësh.* (“Ura me tri harqe”).

Rendi sintaksor në mjaft fjali është me anasjellë, duke nxjerrë në krye kallëzuesin e pastaj kryefjalën, po sidomos duke nisur me një lidhës: *Prandaj kështu thotë Zoti.* Afër gjysma e përcaktorëve janë përemra pronorë, një denduri e pazakontë për shqipen e folur. Në togjet foljore mbizotëron e tashmja si kohë rrëfimi. Përveç lutjeve, nënloje të tjera ligjërimi janë edhe bekimet, mallkimet, urimet, betimet, lavdet, apologjitë, fjalimet, predikimet, profecitë, përshtirjet, reklamat, magjitë, yshtjet, sharjet etj. Prej Buzukut po zgjedh një shembull nga mallkimet: *Le ta dish, i mallëkuom dreq, se ty të janë trajtuom mundimetë e jetësë glatë, e ty po të pret dita e trembunë të t gjykuomit tat për të dënuom, e dita e mundimit jetësë së glatë, e dita qi ka me të ardhunë pors i furi qi digjetë për këlqere, qi atë ditë ka me ardhunë ty me gjithë ata shpirtënë të këqi.*

Jakov Xoxa e ka hapur romanin e vet më të mirë “Lumi i vdekur” me një epigraf, që është një mallkim, po me një forcë shprehëse të shkëlqyer: “Kështu mbeç edhe ti, o Zot, kështu, me trastë krahut, që, kur të vërsulen qentë e të rrotullohesh t’u biesh, të të këputet gjalmi i torbës e të përndahen kotheret e bukës e të t’i hanë zagarët!” Lavdet janë të shpeshta te Buzuku, sidomos kur i vjen radha Mërisë, por edhe përgjithësisht, si p.sh. *Aj ngre të vobegunë n dheut, e nxier të vobegunë n së pëgami, përse ata ta venë njëmend me zotënit të dheut, me zotënit të popullit të vet... Lavdi kloftë Atit , e Birit, e Shpirtit shenjtë* (f. XII).

Dritëro Agolli e ka përdorur lavdin te “Komisari Memo” për një ironi therëse: “Ty të paçim sa malet, o Salih efendi, se vërtet edhe ne na mbron, edhe shtëpitë na i ruan nga zjarri, edhe dhentë e deshtë na i shton, edhe fëmijët nuk na qajnë kur vjen zotrote”. Nuk është rase këtu për të bërë analiza të hollësishme me copa të gjera, prandaj po kufizohem vetëm me pak radhë nga një uratë e faqes nëntë: *O Shenjtë e Tinëzot, denjoni ju me u lutunë për të shëlbuiltanë e të gjithëkuj. V. Banina të ngushëlluom n Tenëzonë. O ju të dërejtë,*

gëzoni e ngushëlloni. B. E glorioni gjithë m Tenëzonë, o ju zemëret së drejtë. Vetëm pjesërisht përputhet me kroatin. Mbi të gjitha është pjesëza “o” tipike për shqipen kur bëhet një thirrje.

Nuk e ka fjalën “sve” (gjithë), ndërsa emrin e thjeshtë të Zotit e ka “Tinëzot”, një fjalë e përngjitur, e cila ka përfunduar kështu pas një përdorimi shumë të gjatë në të folur. Vazhdimi më pas nuk përputhet me kroatin, ndoshta janë nga burime të ndryshme të latinishtes. Sidoqoftë, me interes është se ky fragment përsëritet nga Buzuku në faqen X. Mirëpo përsëritja ka ndryshime. Është mënjënuar trajta artificiale “Baninna” dhe del “Bani”; po edhe fjalët kanë ndryshuar lidhjet. Nuk ka nevojë për shumë shembuj të tjerë të kësaj pune, që ka sjellë në alternativa, në një kërkim për diçka më të goditur.

Vëmendje të veçantë kërkon copa në fund të librit të Buzuku, që është emërtuar në studimet tona *Pasthënia*. Paraprakisht ky do të quhej i pari tekst i mirëfilltë shqip, që njohim deri më sot, sepse Buzukut i është dashur ta modelonte vetë. Ndonëse del si një paragraf i vetëm prej 17 rreshtash e pak në vetën e parë njëjës, brenda saj, nga pikëpamja e ndërtimit si tekst, dallohen tri pjesë me 13 periudha. Te periudha e parë autori paraqet veten dhe qëllimin e përgatitjes së librit. Pjesa e dytë përbëhet nga 6 periudha, që kanë natyrën e lutjes, duke nisur me fjalën: *U lus*, sipas lutjes në faqen XIX 1-2. Aty e ka zanafillën si ndërtim parateksti i *Pasthënies*. Bie menjëherë në sy, se periudhat e lutjes të *Pasthënia* janë shumë më të qarta, më shpjeguese sesa në tekstet përkatëse të përkthyer.

Shkurt, kur nuk është përkthyes, po për të njëjtën gjë Buzuku na jep një shqipe më të shpenguar nga shtrëngesat e besnikërisë së përkthimit. Pjesa e tretë përbëhet nga 6 periudha të tjera, të cilat kanë natyrën e një apologjie. Shqyrtimi i ndërtimit të *Pasthënies* si tekst dhe i sintaksës së saj dëshmon se është një hartim me cilësi të mirëfillta letrare. Nga ana stilistike jo vetëm që është një ligjëratë shprehëse, por është dhënë me ndjenjë të ngrohtë, me qortim dashamirës, me modesti, madje me vetëqortim të çiltër, por edhe me vetëdijen e plotë të peshës së një sipërmarrjeje të madhe në një fushë të palëvruar. *Pasthënia* është një ligjëratë shqipe e një autori, që shfaqet me një vepër të nivelit letrar të nirefilltë, me dorë të sigurtë.

Gjithçka trajtova më sipër dëshmon, se Buzuku ka lëvruar kategori të ndryshme tekstesh, ka dhënë një ndihmesë të veçantë për aftësitë dhe mjetet tekstformuese të shqipes, për shprehësinë e saj. Ndonëse i përkasin një periudhe kaq të largët para nesh, për këto arsye ato kanë forcën e brendshme që të japin modele tekstesh edhe për ditët tona. Nuk është e rastit, që romani i I. Kadaresë “Ura me tri harqe” nis me fjalët: *Unë, murgu Gjon, biri i Gjorg Ukcames, tue u kujtuom se në gluhën tonë ende s’ka gja të shkruom për urën...*

Bie në sy menjëherë që shkrimtari me qëllim ka parafrazuar hyrjen e *Pasthënies* së Buzukut: *U Doni Gjoni, biri i Bdek Buzukut, tue u kujtuom shumë herë se gluha jonë nukë kish gja të ndigluom n së Shkruomit shenjtë, n së dashunit së botësë sanë desha me u fëdigunë...* Nga pikëpamja sintaksore interes të veçantë paraqet veta e rrëfimit, sepse ajo përcakton kohezionin e tekstit. Copat e përkthyer janë dhënë në atë vetë të rrëfimit, që kanë pasur në origjinal. Shumë rrallë del veta e parë shumës, që njihet si shumësi i modestisë (*Tash flasëmë për të shtatë vepëra*) dhe ka qenë deri para disa dhjetëvjeçarëve veta e parashtrimit edhe në punimet tona shkencore, ndërsa tashti po kalojmë në vetën e parë njëjës, sipas traditës anglo-saksone.

Për lëndën e përgjithshme, duke përjashtuar *Pasthënien*, domethënë për përkthimet e shërbesave dhe nga Bibla, që do t’i quaja shkurt teksti, prof. E. Çabej ka ardhur në përfundimin se Buzuku zotëronte mirë gjuhën amtare dhe mundësitë e saj shprehëse, ka bërë përpjekje për të arritur qartësi më të madhe, madje edhe ka sjellë ndonjë ndryshim të origjinaleve, ndërsa krahas disa rasteve kur përkthimi nuk ia ka arritur ta jepte drejt kuptimin e tekstit, ka edhe pjesë me bukuri stilistike e gjuhësore të rrallë.⁴

Shkrimi i Buzukut është një segment në vazhden e një tradite dhe kjo jep mundësinë, që të bëhet një hamendësim i pranueshëm, se ka pasur përpara tij dhe pas tij tekste, që e kanë mbajtur këtë traditë, pavarësisht se nuk ka dokumentim konkret për ta mbështetur këtë

hipotezë. Me Buzukun hapet shtegu për ta përpunuar shqipen sipas modeleve të gjuhëve europiane, por njëkohësisht autorët shqiptarë e kanë pasuruar historinë e teksteve shqipe, duke bërë përshtatjet e tyre dhe tashmë letërsia shqipe jo vetëm e ka të hapur këtë hulli, por edhe sjell ndryshimet e veta, ndihmesat e saj, për pasojë, e pasuron përvojën e modelimeve letrare, e rrëfimeve artistike. Buzuku na ka dhënë paratekstin e gjithë letërsisë sonë të mëpasme.

Referencat

- [1]. “*Meshari*” i Gjon Buzikut (1555). *Botim kritik*. Punuar nga Eqrem Çabej, Tiranë 1968, *Hyrje*, f. 17. Autorë të tjerë të rëndësishëm për botimin e veprës kanë qenë N. Resuli (*Il ‘Missale’ di Giovanni Buzuku*, riproduzione e trascrizione. Vaticano, 1958) dhe M. Camaj (*Il ‘Missale’ di Gjon Buzuku*, Roma, 1960).
- [2]. Për historikun e rrugës së ndërtimit të teksteve të shqipes në disa fusha të veprimtarive të ndryshme shih pjesët përkatëse në tekstin: *Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*, SHBLU, Tiranë, 2001
- [3]. — (1934): *Vatikanski Hrvatski Molitvenik i Dubrovački Psaltir. Dva latinicom pisana spomenika hrvatske proze 14 i 15 vijeka*. Za štampu priredio i uvodom popratio dr. FRANJO FANCEV. Zagreb, 1934. 288 f. — *Najstariji štampani hrvatski Molitvenik*. Za štampu priredio Dr. Ciro Giannelli. Shtojcë në librin “Vatikanski Hrvatski Molitvenik i Dubrovački Psaltir”, Zagreb, 1934, f. 251-288.
- [4]. E. Çabej, *po aty*, f. 26.